

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

II. ÉVFOLYAM.

3. FÜZET.

1883. MÁJUS.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Spencer Herbert philosophiája. — Lélektani nézetek. — Második közlemény. 1 ábrával. — *Dr. Lechner László.*
2. A jellem eszméje. — Első közlemény. — *Dr. Nemes Imre.*
3. A metaphysikai aesthetika alapkérdései. I. A szép, mint egyetemes érzéktevékenység. — *Dr. Simon I. S.*
4. Locke és Leibnitz vitája a velünk született eszmékről. — Második közlemény. — *Málnai Mihály.*
5. Értesítő: Dr. Pauer Imre Philos. Propaedeutika. II. A logika elemei. — *Böhm Károly.*
6. A philosophiai folyóiratokból.
7. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1883.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

Dr. Alexander Bernát
dr. Babics Kálmán
dr. Bánóczy József
dr. Bászeli Aurél
dr. Bihari Péter
Bodnár Zsigmond
dr. Buday József
Dengi János
Domanovszky Endre
Dunai Ferenc
dr. Emericzky Géza
dr. Felméri Lajos
dr. Fischer Lajos
Gombócz Mihály
Grünwald Béla
György Aladár

Harrach József
dr. Horváth Cyrill
Hunfalvy Pál
dr. Kiss Áron
dr. Kovács Ödön
Kuncz Elek
dr. Lechner László
dr. Lechner Károly
dr. Maczki Valér
dr. Medveczky Frigyes
Melegh Gyula
Nagy Gusztáv
dr. Nemes Imre
dr. Öreg János
dr. Pauer Imre
Péterfi Sándor

dr. Pulszky Agost
Schmitt Jenő
Schneller István
dr. Schwarcz Gyula
dr. Schwarzer Ottó
dr. Sebestyén Jenő
dr. Simon József
dr. Széchy Károly
dr. Szentkláray Jenő
Szlamka Elek
Szőcs Farkas
dr. Tolnay Lajos
dr. Tóth Sándor
Vandrák Endre
dr. Werner Rezső.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemle« ezen évfolyamát a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig *Aigner Lajos*hoz (*Városház-tér*) küldendők.

SPENCER HERBERT PHILOSOPHIÁJA.

— Második közlemény. —

VIII. A perceptio, a gondolkodás legáltalánosabb alakjai és a logika feladata. Feljebb láttuk, hogy minden képzet a már egyszer tapasztalt és vele egyenlő képzetet visszaidézi és vele összeforr. Innen van, hogy csak az újdonszületett gyermeknél lehet tiszta érzéki benyomásról szólni. Későbbi érzéki benyomások már nem tiszta sensatiók, hanem perceptiók. Ha almát látok, az érzéki benyomással, mely szemre történik, össze van kötve annak homályos tudata, hogy ez almának van ize, szaga, súlya, gömbölyüése, habár ez utóbbit, mint psychologice ki van mutatva, nem látom közvetlenül; tudom, hogy e testnek van tulsó fele, habár azt sem látom. Ime az associatio együttlétének, egymásutánjának, egyenlőségének törvényei. Ez, hogy t. i. előre haladottabb korban nincs tiszta sensatio, akkor is áll, ha valaki először új tárgyat, teszem gyermek először elefántot lát. Ez utóbbi esetben, ha nem is látott elefántot, látott a gyermek már testet, állatot, négy lábu állatot és annak egyes részeit, bőrt stb. Ime mennyi elem, mely az elefánt megismerlése alkalmával visszaidéztetik, mely megakadályozza a tiszta érzékletet (sensatiót). A perceptiónál tehát, a mint az associatio törvényeinél is láttuk, az új benyomás az előbbi vele egyenlő benyomásokat és mind azon benyomásokat iparkodik öntudatunkba juttatni, melyek vele együtt voltak. Ez vezet bennünket a gondolkodás legáltalánosabb alakjaihoz.

Melyek gondolkodásunknak legáltalánosabb alakjai? E legáltalánosabb alakok a már említett psychologiai törvényben jelennek: az egyenlőtlenségek psychologice differenziáltatnak, az

egyenlőségek integráltak. Lelkünknek összetevő elemei az érzetek (feelings) és viszonyok (relations). A tünemények ez érzeteket és viszonyokat a legnagyobb bonyolultságban idézik elő lelkünkben. Az elme ez előidézett érzetek és viszonyok közt, és a már egyszer lelkünkben megvolt és most visszaidézett érzetek és viszonyok közt levő egyenlőséget vagy részleges egyenlőséget ismeri föl.

Összetett dolgoknál tulajdonságaiknak részleges egyenlőségét hasonlóságnak szoktuk nevezni. Általában véve azon, hogy a lélek egyenlő, hasonló érzettömböket és azok ellentéteit veszi észre, a classificatio alapszik, azon, hogy a lélek egyenlő vagy hasonló viszony-szöveteket és ezek ellentéteit veszi észre, az okoskodás alapszik. A classificatio a legszorosabban függ össze az okoskodással. Reasoning presupposes Classification and Classification presupposes Reasoning, mondja Spencer. »Az eszme, mely minden osztályzásnak alapjául szolgál, a hasonlóság. Ha valamely tárgyat más tárgyakkal egy osztályba teszünk, azért teszszük azt, mert néhány vagy valamennyi jellegeiben velük hasonló.« Pr. of Psych. II. 117. l. Ha két háromszögről mondjuk, hogy hasonló, akkor azt az észrevevést fejezzük ki, hogy külső alakjuk hasonló. Ha két kagylót egy osztály alá rendezünk, akkor azt az észrevevést fejezzük ki, hogy külső alakjuk, szövetalkatuk, színük stb. hasonló. Tehát mindig hasonlóságok nyomán indulunk ki. Hasonlóság csak összetett dolgokban fordul elő. Két egyenes vonal nem lehet hasonló, hanem egyenlő vagy nem egyenlő. »Ha már most a tárgyakat idézzük lelkünkbe, melyekhez e bizonyos tárgy hasonló, akkor osztályozunk, ha a viszonyok egyenlőségére fordítjuk figyelmünket, és néhány közvetlenül észre nem vett attributumra gondolunk, akkor okoskodunk.« Pr. of Psych. II. 119. l. Ez utóbbi ponthoz jegyzetszerűség. Maradjunk a kagyló példájánál. Szólottunk alakról, színről, szövetalkatról. A kagylóban észrevettük, milyen alakjának viszonya színéhez, és e kettőnek viszonya az alkathoz; B kagylónál közvetlenül észreveszszük alakjának viszonyát színéhez, de nem e kettőnek viszonyát a szövetalkathoz. Ha szem előtt tartjuk azt, mit a tiszta sensatióról és a perceptióról mondtunk, akkor be is látjuk, hogy e két tulajdonságnak észrevevése a

már előbb velük együtt tapasztalt harmadik tulajdonságot és viszonyát e kettőhöz fogja öntudatunkba hozni, és hogy mi minden vizsgálat és habozás nélkül ki fogjuk mondani, hogy mivel A kagylóban ilyen volt a szövetalkatnak viszonya színéhez, alakjához, ilyen a B kagylóban is a szövetalkatnak viszonya színéhez, alakjához. Ez esetben okoskodtunk. Ha e kagylófajnak kitűnő utánzását vesszük kezünkbe és nem valóságos kagylót, akkor megeshetik, hogy a külső alak és színnek viszonyából hibásan következtetünk szövetalkatára, mert behatóbb vizsgálat folytán más szövetalkatot fogunk találni. Akkor azt mondjuk, hibásan okoskodtunk. A legpontosabb az okoskodás akkor, ha két viszonyról mondhatjuk, hogy teljesen egyenlő. Egyenlőségeket aránylag igen ritkán lehet találni és csakis a mennyiségtanban. A legtöbb tudományban a tünetmények oly bonyolultak, hogy két tünetmény már nem teljesen egyenlő, hanem hasonló, habár e hasonlóság az egyenlőséget sokszor igen is megközelíti. Ilyen esetben a két tünetmény közt felforgó viszonyoknak teljes egyenlősége sem állapítható meg pontosan. A figyelmes olvasó képes lesz követni engem, ha az előbbi elméletet jelekben előadom. Láttuk, hogy az okoskodás abban áll, hogy viszonyokat egymással összehasonlítva, azoknak egyenlőségét, részleges egyenlőségét vagy egyenlőtlenységét megállapítjuk. Ha csak két viszonyt vesszünk tekintetbe, mindjárt négy terminusnak van helye: A a B hez, mint C a D hez; az okoskodást tehát a quaternio terminorum jellemzi és nem a ternio, mint a logikában a syllogismusról szóló tanban mondatik. Két terminus összeolvadhat, és így látszólag három terminus fordulhat elő, de az az okoskodás jellemén mit sem változtat, az okoskodást mindig a két viszony négy tagjának képlete jellemzi. A ternio terminorum képlete lesz tehát A a B -hez = B a C -hez. Egy pár példa a kellő világosságba helyezi az egészet.

1. Térbeli viszonyok. $A = B$, $B = C$, tehát $A = C$; $A = B$, $B > C$, tehát $A > C$, vagy ellentettje; értjük az A , B , C alatt vonalat, felületet, vagy testet, az mindegy.

2. Időbeli viszonyok: A egyidejűleg B -vel, B egyidejű C -vel, tehát A egyidejű C -vel; A egyidejű B -vel, B későbbi mint C , tehát A későbbi mint C , vagy ellentettje.

3. Oly esetek, midőn a viszonynak tagjai nem egymínőségűek. A oldal viszollik b szöghez, mint C oldal d szöghez, vagy ellentetteje. A erő: b hőmennyiséghez = C erő: d hőmennyiséghez, vagy ellentetteje. A sóknak föloldhatóságával (A -val), össze van kapcsolva az, hogy megizlelhetők (b), a konyhasónak ezen minőségű föloldhatóságával (a' -val) össze van kapcsolva ezen bizonyos iz (b').

Az okoskodásnál tekintetbe vehető: 1. a hasonlóságnak foka, 2. az egybevetendő viszonyoknak természete, vajjon mennyiségeket vetünk-e egybe vagy tüneményeknek viszonyait, mit Spencer qualitativ reasoning-nek nevez, 3. az egybevetett viszonyoknak száma. Ez utóbbi pont további magyarázatot igényel. Kérdés: egyenlő, hasonló vagy egyáltalában milyen a viszony A , B és M , N közt? Azt közvetlenül, intuitive meg nem állapíthatjuk, pedig az okoskodásnak épen az az alaptüneménye, hogy két viszonyt (vagy négy terminusnak viszonyát egymáshoz) rögtön, intuitive ítéli meg. Célunkat így fogjuk elérni, ha A , B közti viszonyt a C , D viszonyval összehasonlítjuk, ez utóbbi a E , F viszonyval stb. míg a közbe eső tagok segítségével az A , B és M , N közti viszonyt megállapíthatjuk. Mentül több a közbeeső viszony, mentül divergensőbb a sorban következő tagoknak minősége, annál bizonytalanabb lesz az okoskodásnak eredménye, mert minden egyes viszony megítélésénél tévedhetünk, és mentül több a közbeeső viszony, annál többször van meg annak lehetősége, hogy tévedünk. De minden okoskodás ezen az úton halad.

Oly ponthoz vezettem az olvasót, honnan kiindulva olyan ösvényen fog járni, melyen Spencer előtt, tudtommal, senkisésem járt. Már a tudományok beosztásánál láttuk, hogy Spencer a logika számára oly helyet szemel ki, mely a közkézen forgó nézetektől teljesen elüt. A logikáról rendszeren azt mondjuk, hogy az a gondolkodásnak szabályait adja elő; a sylogismus a formalis gondolkodásnak egy alakja. Spencer szerint a logika olyan objectiv tudomány, mint akár a matematika. A logika a létező dolgoknak legáltalánosabb viszonyait tárgyalja, teljesen eltekintve gondolkodásunktól. A formalis logika elemtanát értem, nem a módszertant vagy tudománytant. Lássuk, miképen adja elő St. Mill De Morgan lo-

gikájának egyik tételét. »Azon előzményekből: a legtöbb $B-C$, a legtöbb $B-A$ határozottan következtethető, hogy van A mely C ; mert ha a B osztály két részének mindegyike többet foglal magában annak felénél, szükségképen e két rész néhány egyedet közösen fog birni. Ha a gondolatnak irányában tovább haladunk, szintoly világos, hogy ha pontosan megtudnók, milyen mindkét előzményben e »legtöbbnek« aránya a B osztálynak egészéhez, a következtetésben is határozottabban fejezhetnők ki magunkat. Például: Ha B -nek 60% foglaltatik a C -ben és 70% az A -ban, akkor legalább 30% közös a kettővel; más szóval: az A -knak száma, mely B és a C -knek száma, mely A , legalább a B -knek 30% teendi.« Szigoruan vizsgálva a dolgot, mondjuk-e: ilyennek kell az A , B , C közti viszonyt gondolnunk, vagy ilyennek kell neki lennie? Az előbbi példában következtettünk-e, vagy inkább az nyilvánul-e a tételben: hogy a tény olyan? Hasonlót mutat a syllogismusnak közönséges alakja. Minden madár tollas, a veréb madár, a veréb tollas. Okoskodunk-e itten, vagy kifejlődik-e inkább azon tény, hogy az egyed, a faj, a nemnek jegyeivel bir? Spencer szerint a felelet nem nehéz. Ha a concret tudományoktól az abstract tudományokhoz felemelkedünk, végre a matematikához érünk, mely a legáltalánosabb számbeli viszonyokat tárgyalja; ha a mennyiségtől eltekintünk és a viszonyokat, minden mennyiségtől, minőségtől menten, mint olyanokat tárgyaljuk, akkor a formalis logika terén mozgunk.

IX. A tér, idő és ellenállás (erő) képzetének pszichologiai elemzése. Spencer részletesen vizsgálja, miképen vesszük észre az objectiv tárgyakat, a mint azok statikai és dinamikai tulajdonaikkal lelkünk előtt föltűnnek; terem nem engedi meg, hogy e vizsgálatokat előadjam, de úgy hiszem, nem lesz érdektelen, ha egy pár példát hozok fel arra, miképen elemezi Spencer a pszichologiai tüneményeket részletesebben. Például hozom föl a tér, idő és ellentállás képzetét.

Tér. Midőn Kant azt állítja, hogy a tértől el nem vonatkozhatunk, akkor ő pszichologiai tényeket csak ferdített. »Az a hibája a régibb pszichológiának, ide értve Kantnak pszichológiáját is, hogy az rendesen csak a felserdült embernek öntudatát veszi figyelembe; az által szembe elöl téveszti ama szembeütő tény,»

hogy az elmének ama kifejlett apparatusa, melylyel a felnőtt ember bír, nincsen meg a csecsemő gyermekben, hanem hogy ez csak lassan kifejlődik; figyelmén kívül hagyja azt a tényt, hogy oly associatiók, melyek kétségen kívül a tapasztalás által jöttek létre és általa szilárdultak meg, annyira összeforrtak gondolkodásunkkal, hogy mi a fejletlen elmére hamar rá mondunk oly ideákat, melyeket csak a kifejlett elmé bír.« Pr. of. Psych. II. 180. k. l. Midőn mi felnőttek a hang, szag, íz benyomásaihoz a térnek képzetét hozzá csatoljuk, akkor épen ama megrögzött associatióból folyik az, melyet előbb felemlítettem. A hang benyomásainál önkéntelenül annak forrását is gondoljuk hozzá, mert azt szemünkkel annyiszor láttuk, kezünkkel talán megtapintottuk; de az éppen született gyermekre nézve, mely a hang forrását még nem ismeri, térnélküli a hang benyomása. A gyermek a tért főleg a látás és tapintás által nyert benyomásai útján tanulja megismerni, de kivált testének mozgásai segítségével. Midőn a gyermek testét mozgatja, testének felületén a benyomásoknak bizonyos sorait veszi észre. Ha e benyomások gyorsan követik egymást, akkor, mert minden benyomás nem rögtön vész ki az öntudatból, e benyomásoknak egy bizonyos sora (mondjuk *A, B, C*, stb. benyomás) forr össze. Lesz tehát az egymáson kívüliségnek és együttlétnek egy neme. Szemével a benyomásoknak egy tömegét egyszerre kapja meg, még pedig a szemtengelyeknek találkozási pontján mindent a legélesebben fog látni, onnan köröskörül mind nagyobb távolságban, mind kisebb öntudattal. Éppen azért, mert a szemnek tapasztalatait inkább az egymáskivüliség és kevésbbé az egymásután jellemzi és mert a szem benyomásai a lélekre oly kirívólag hatnak, van az, hogy a tér képzetében az egymáson-kivüliség oly kirívó szerepet játszik.

De minden térképzetben az egymásután is leleskedik az öntudatnak háttérében, a distancziákat lelkünkkel átfutjuk. A hal kifejletlen szemszervezeténél fogva, a distancziákat testének mozgásai szerint és a nyert benyomásoknak egymásutánja szerint méri meg. Született vaknak valamely téri kiterjedés egyenlő a benyomások valamely sorával, melynek tagjai időben egymásután következnek. Mert látása nincsen a vaknak, a tapintás nyújtja neki, a mennyire lehetséges, a térképzetnek azon speci-

fikumát, hogy a részek egymáson kívül egyszerre gondoltatnak; de e szempontból az ő térképzete mindig kifejeletlen marad. Mi e g y s z e m p i l l a n t á s s a l az utczát végig látjuk, n e k i v é g i g k e l l h a l a d n i a, hogy annak téri kiterjedését megítélhesse.

A látással bíró és felnőtt embernek térképzetében telít ez elemeket fogjuk találni: 1. Öntudatunknak teljes hátterében a benyomások bizonyos egymásutánja, a mint azokat a test mozgása nyújtja; 2. ezen benyomásoknál sokszor egyes sorok egyszerre lesznek öntudatukban, mert a sorok első tagja még nem veszett ki az öntudatból, midőn az utolsó már ott van; 3. e sorok előlről hátra és hátulról előre e g y f o r m a könnyűséggel tapasztalhatók; 4. ilyen sor sok és mindenféle irányban lehet egyszerre; 5. végre és ez a legfontosabb, a látás segítségével sok egymáson kívül levő benyomást kaphatunk egyszerre.

A következő körülmény mutatja, hogy a tér képzete a tapasztalásnak köszöni létét: kisebb távolságokat szabatosan tudunk megítélni, mert róluk mindennapi tapasztalásunk van, de pusztá szemünknek a Mars bolygó ép oly távolinak látszik, mint akár a legtávolabbi csillag, mert e tekintetben a tapasztalás teljesen elhagy. Különben senki sem tudja magának psychologicce helyesen elképzelni azt, hogy milyen távol van teszem csak a hold? Kant nagy bölcsele, de rossz psychologus volt. Különben Spencertől, mint evolutionistától eleve várhattuk, hogy ő amant, miszerint a tér velünk született képzet, elveti. — De honnan van az, hogy a térnek képzete az érzéki elemtől annyira ment, hogy a térképzetben a szín, érdesség, stb. képzeteinek legkisebb nyoma sem látható, szóval, hogy az pusztá alaki képzet? Hiszen érzéki benyomások a forrásai! Ez a képzeteknek disassociatiójából származik, melyre a psychologusok oly kevésé ügyelnek. Például: látok vörös golyót, majd zöldet, majd kéket; a golyó alakja maga abstractió utján fog keletkezni lelkemben, mert a vörös, zöld és kék szín e g y m á s t fogja akadályozni, hogy egyszerre öntudatunkba ne jőjjön. A golyó alakja disassociálódik az egyes színektől. Hogy ezen a lelki folyamaton az elvonás (abstractio) alapul, már előbb láttuk. Mivel a téri kiterjedés végtelen sok dologgal van összekötve, azért a tér képzete végtelen sok dologtól disassociálódik, azért oly elvont az. —

Eddig oly nézeteket láttunk, melyek a Spencer psychológiájának éppen nem kizárólagos sajátját képezik; aligha tévedek, ha azt mondom, hogy a következő két pont Spencer szellemének teljesen sajátos tulajdonát képezi. Többször említettem, hogy a lelki viszonyok a külvilág viszonyaihoz alkalmazkodnak. »Ha a tér a non-egonak általános alakja, szükséges, hogy ez az egóban egy megfelelő általános alakot hozzon létre; minthogy ez minden tapasztalati benyomásnak állandó eleme, azért állandó eleme minden érzéki képzetnek, független az minden különös benyomástól; azért meg is marad e képzet, ha minden külön képzetet szellemünkől lehetőleg kiküszöbölünk.« Pr. of. Psych. II. 180. l. Tehát éppen a fönntebb említett correspondentia az elme és a külvilág közt és a vele járó tapasztalás az oka, hogy mi felnöttek a tér képezetétől nem tudunk elvonatkozni.

De a tapasztalásnál nemcsak saját tapasztalásunkra kell gondolni, hanem őseinknek tapasztalására is. Őseinknek mindennap számtalan alkalommal tett tapasztalásai, melyeket évezredek óta tettek, már annyira hatottak a testi és lelki képességeknek az utódokra való átszarmazása útján a mostani nemzedéknek idegzetére és szervezetére, hogy ez a téri viszonyokhoz alkalmazkodott, hogy a mostan született gyermek könnyűséggel találja fel magát a téri viszonyokban, és aránylag gyorsan vonja magának le a térnek képzetét. Innen van, hogy velünk született eszmének látszik az; de annyi évezreddel előbb az őseink bizony megérezhette, hogy nem velünk született eszme az. Pr. of. Psych. §. 208. I. köt. 463 k. k. l. Így Kantnak bölcséletét úgy a hogy kiegyenlítettük a tapasztalás bölcsészetével.

Az idő és mozgás. E képzetek a térképzetrel egy időben fejlődnek, fejlődésükben egymást támogatják. Az idő képzete szintugy a dissociationnak eredménye, mint a tér és mozgás képzete; alapjául szolgál a benyomásoknak egymásutánja. Kétségbe valószínű az, hogy az ősök tulajdonságainak és képességeinek átszarmazása az utódokra valami nagy befolyással volna az idő-képzet fejlődésének gyorsaságára. Spencer szerint a mozgás képzetének első csirája azon izomérzet, melyet a csecsemő érez, ha lábát, karját szabad térben mozgatja, azaz, midőn keze, lába e mozgásban semmi tárgygyal nem érintkezik, semmi ellentállásra nem talál. A mozgás, tér és idő képzetének együttes fej-

lődését így jellemzi Spencer: »Következtetjük tehát, hogy a mozgásnak tudata, mely az izomérzetek egy sorának alakjában lép fel eredetileg, az által, hogy tapintási tapasztalatokkal össze van kötve, fejleszti az idő és tér képzetét.« II. 230. Minthogy a mozgás képzete ily módon mindig a tér és idő képzetével össze van kapcsolva, azért nem tudunk, mikor mozgást gondolunk, az idő és tér képzetétől elvonatkozni.

Az ellentállás. Előbb szó volt azon elméletről, mely szerint valamennyi érzékek benyomásai a tapintásra vezethetők vissza, hogy még maga a látás sem egyéb, mint rendkívül finom tapintás; a tapintás azon érzék, melyet a legalsóbb rendű állatok is föltüntetnek. (II.) Mit következtet ebből Spencer? »Már a priori is következtethetjük, hogy azon különböző benyomások közt, melyeket az öntudat elfogad, olyan is van, mely legáltalánosabb. Az, hogy tapasztalásaink szövevényes alkattá válnak, magába foglalja azt, hogy az alkatnak legyen egy alaptapasztalása, melyen az mintegy nyugszik. Ha ismereteinket a mind egyszerűbb azt összetevő részekre (components) fölbontjuk, végre a legegyszerűbb összetevő részt, a legvégsőbb ismereti anyagot, a substratumot el kell érünk. Melyik ez a substratum? Az ellentállásnak benyomása az.« Pr. of. Psych. II. 232. I.

Spencer hosszabban iparkodik tételét bebizonyítani; én elégnek tartom arra utalni, hogy a legvégsőbb fogalom, melyre a philosophia abstractióiban jut, az erő fogalma; az erő fogalmának pszichologiai alapja pedig izmaink megfeszítésének érzete, és a vele összekötött ellentállásnak tapasztalata.

X. Az én és nem-én tudatának fejlődése. Az erő képzetének fejlődéséről azonnal még egyszer fogunk szólni, midőn legközelebbi tárgyunk azon pszichologiai kérdésnek fejtegetése: miképen fejlődik lelkünkben az én és nem-énnek tudata? E kérdésnek fejtegetésénél Spencer bizonyos fokozat szerint jár el. Először vizsgálja a kérdést úgy, hogy a léleknek tünetényeit, a mint azok tisztán az intelligentiára vonatkoznak, veszi figyelembe, ő tehát egyelőre eltekint az érzelmektől és akaratsnak nyilvánulásaitól; azután ezen tünetényeket is veszi számba.

Megyek az utczán végig. Lelkemben kétféle tünetényeknek szakadatlan sorát fogom észrevenni: a külső benyomásoknak

szakadatlan sorát, és evvel együtt a visszaidézett lelki képzeteknek szakadatlan sorát. Minden pillanatban és minden lépéssel más-más kép tárul fel szemem előtt, minden pillanatban ujat meg ujat hallok, tekintetbe nem véve az izlés, szaglás, tapintásnak benyomásait. E benyomásokkal együtt lelkemnek belsejében egy visszaidézett képzet üzi a másikat, az egyik gondolat a másikat. Néha a külső benyomásoknak sora erőt vesz a belső képzetek során, megáll az ember gondolkodása, az ember csupa szem, csupa fül; de ez rövid ideig tart és a belső képzetek teljesen még sem szoríthatók ki. Néha a belső képzetek sora a külső benyomásokon látszik erőt venni, az ember megfelejtkezik környezetéről, mélyen lévén gondolataiba merülve, de a benyomások sora sem szorítható ki teljesen éber állapotunkban. Azon körülmény, hogy kétnemű lelki tünemények vannak, hathatósan működik közre azon eredményben, hogy az ént a nem-éntől megkülönböztethetjük. A benyomások és a képzetek közt a következő különbségeket lehet fölállítani. (Pr. of. Psych. II. 463. k. 1.)

A külső benyomások:

1. Ezek aránylag élénkek.
2. Ezek az idő szempontjából a képzeteket megelőzik és eredeti forrásai.
3. Akaratunk ezeknek minőségét nem változtathatja.
4. Akaratunk ezeknek egyidejű sorrendjét nem változtathatja.
5. Akaratunk ezeknek egymásutánját nem változtathatja.
6. Mindkettőnek sora
7. Ezek teljesen függetlenek a képzetektől (eltekintve az akaratától és az általa a külvilágban előidézett változásoktól).

A visszaidézett lelki képzetek:

1. Ezek aránylag halványak.
2. Ezek az idő szempontjából a benyomásokat követik s azoknak másolatai.
3. Akaratunk ezeknek minőségét változtathatja.
4. Akaratunk ezeknek egyidejű sorrendjét megváltoztathatja.
5. Akaratunk ezeknek egymásutánját változtathatja. szakadatlan.
7. Ezek csak részben függetlenek az érzéki benyomások sorától.

8. Ezek törvényeiket csak saját magokban lelik és birják. 9. A külső benyomások sorában nem tudjuk mi előzte meg azt, mi reánk most a benyomást teszi. 10. A lehető érzéki tapasztalatoknak száma határtalan.	8. Ezeknek törvényei részben az érzéki benyomások törvényeitől függenek, részben tőlük függetlenek és saját magukra vonatkozólag sajátosságok. 9. A képzeteknek sora egymásután mindig kipuhatható. 10. A képzetek egy megszorított egészhez tartoznak, mit emlékezetnek nevezünk, mi lelkünknek egy meghatározott kincsét képezi.

Az előbbi pontok kevés magyarázatot igényelnek. Ad 3. A narancsot kéknek képzelhetem, de érzéki benyomásunk okvetlenül narancs-színű lesz. Ad 4. A templomot olyannak képzelhetem, hogy a templom oldalfalai a tornyon nyugszanak, de szemem a tornyot okvetlenül az oldalfalak fölött fogja látni. Szintűgy ad 5. ad 7. Érzékeink nem képesek a benyomásokat előteremtteni, hanem a reájuk történt benyomásokat befogadják; de bármennyire legyenek gondolataimba merülve, ha ágyút sütnek el mellettem, azt mindenesetre meghallom. Ad 8. Képzeteink sehogy sem alkotják a természeti törvényeket, hanem részben tőlük függenek. Ad 9. Sokszor nem vagyok képes a külvilág tüneményeinek egyik antecedentiáját kipuhatholni.

E tiz egymással szembe állított tételből és a hozzácsatolt magyarázatokból látjuk, milyen kirívó a különbség az érzéki benyomások és a tőlük származó képzetek közt; az érzéki benyomásoknak egyes tulajdonsága arra készíti az embert, hogy forrásait nem az ében, hanem azon kívül keresse.

Azon tudatunk fejlődésében, hogy van én és nem-én, még hathatósan közreműködik azon körülmény, hogy az embernek teste van. Az emberi test a léleknek számtalan érzéki benyomásokat nyújt. Ez érzéki benyomások a többiektől annyiban különböznek, hogy mindig ugyanazok. Szobámat órákra elhagyhatom,

még ruhámat is változtathatom, de testem mindig velem van, egyes részei a tapintás, látás, hallás útján mindig lelkemre hatnak. A testünkben származó érzéki benyomások épen azért, mert oly gyakoriak, tulajdonképen szakadatlannak, kidomborodnak az associatio törvényei szerint lelkünkben, olyannyira, hogy gyermekeknél, alsóbb miveltségű embereknél tapasztaljuk, hogy azok a tiszta ént el sem képzelhetik maguknak, hanem vele a testet mindig kapcsolatba hozzák. Sőt a philosophus sem képes, ha én-jét gondolja, testétől teljesen elvonatkozni.

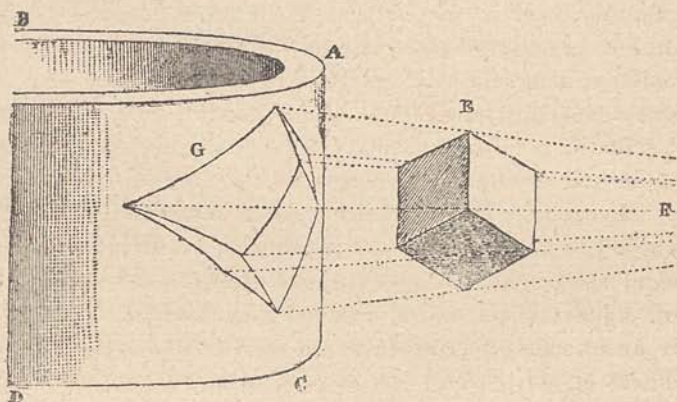
Ha az én a külvilágban változást akar előidézni, azt csak a test segítségével teheti és így az érzéki benyomások, melyeket a test lelkünkben előidéz, mintegy közvetítői a képzetek és a nem-énnek tüneményei közt. Innen látjuk, hogy a képzetek egy sajátmű pszichologiai tömeget képeznek, a testtől származó érzéki benyomások a második pszichologiai tömeget képezik, a külvilágtól származó érzéki benyomások a harmadik tömeget. Mindezen egynemű pszichologiai tömegek idő multával egymástól differenciáltatnak és maguk közt integráltatnak, azaz, fejlődik a nem-én tudata. Az öntudatnak kifejlődéséhez még hathatósan hozzájárulnak az érzelmek és akarati elhatározások. Az én tudata, vagy öntudat feltételezi, hogy a lélekben folyvást változások történjenek, hogy a lelki képzetek és állapotok differenciáltassanak; de e végnélküli differenciálás sohasem teremtene öntudatot, ha az egyenlő és hasonló képzetek és lelki állapotok egymással nem asszociálódnának, azaz hogy ha azok nem integráltatnának; mint azt a legáltalánosabb alakjairól szólottakban láttuk. A lelki élet teljesen egyenlő a testi étellel, mely szintén az anyagnak differenciálásában és integrálásában áll.

Folytassuk vizsgálatainkat. Jobb kezemmel bal kezemet erősen szorítom: érzem jobb karomban az izmoknak megfeszítését, bal kezemben a megfelelő szorítást. De most jó barátomnak kezét szorítom: érzem jobb karomban az izmoknak feszültségét, de nem érezhetem a szorítást, melyet barátom érez, azonban ha nem is érzem, analogia szerint következtethetem, hogy ő érzi. Megfordítva ő szorítja kezemet; érzem a szorítást, de nem az izmoknak megfeszítését, de analogia szerint fölteszem azt karjában. Jobb kezemmel bal kezemet el akarom tolni, vagy elhúzni, de ez hasonló izomfeszítéssel nem engedi; barátomnál

próbálom azt, és hasonlót tapasztalok: megint következtetem, hogy a megfelelő izomfeszültség lesz az, mely nem engedi, hogy kezét eltoljam vagy elhúzzam. Ha tolhatom, húzhatom, de bizonyos nehézséggel, a karban a bizonyos nehézségnek megfelelő izomfeszítést tételezek föl. De tovább mehetek. Lábamat ütöm, fáj: tudom, mily erőfeszítéssel ütöttem lábamat. Most élettelen külső tárgy üti meg lábamat, hasonlóan fáj: nem állhatom, hogy ez élettelen tárgyban hasonló erőfeszítést ne képzeljek, mire azonban, szigorúan véve a dolgot, semmi sem jogosít föl. Bal kezeimet jobb kezemmel nem tolhatom, és a bal karban lévő izomfeszítést érzem; ha most idegen tárgyat akarok eltolni és nem bírom, abban hasonló feszültséget, minőt bal karomban éreztem, gondolok. Ime az erőképzetnek eredete; az erőnek ezen képzete azonban nem egyenlő az erő fogalmával, annál kevésbé egyenlő azzal, mi az erő magában, eltekintve attól, miképen kell azt képzelnem. Az előbb felsorolt tények a lelket csak arra készítik, hogy az én mellett egy nem-ént tegyen föl, de e nem-ének önmijéről ép úgy nem mondhatunk semmit, mint az énnak önmijéről nem mondhatunk semmit.

XI. Az átalakított realismusnak elmélete. Engedje meg a kedves olvasó, hogy a pszichológiai vizsgálatoktól egy időre eltérjek; a gnoseologia főkérdése, melyet tárgyalni fogok, a legszorosabban függ össze azon pszichológiai analysissal, melyet az imént Spencer nézetei nyomán végeztünk. Már előbb láttuk, hogy Spencer minden tüneményt az erőre vezet vissza, és hogy azt mondja: az erőnek önmije ismeretlen. Ez ismeretlen nem-énről csak annyit mondhatunk, hogy midőn az reánk hat, ugyanazon oknak mindig ugyanazon okozat felel meg; de milyen egyébként a viszony az ok és okozat közt, az, mert e viszony egyik tagjának, az oknak önmije ismeretlen, szintén ismeretlen. Spencer e kérdésre vonatkozó elméletét átalakított realismusnak (transfigured realism) nevezi. Hadd fordítsam le pszichológiájának azon részét, melyben e kérdésre vonatkozó nézetét a lehető legszemléletőbben adja elő. Psych. II. 495. kk. 1. »Tedd föl, hogy $A B C D$ valamely hengernek fölülete; tedd föl, hogy E egy vele szemben lévő köb; tedd föl, hogy F mögött egy pontból sugároznak szélylyel a vonalak, melyek úgy rajzoltattak, hogy a köbnek egyes szögeit érintik, hogy

szintűgy nem rajzolt vonalak a köb éleinek minden pontját érintve haladnak el. Ezek a vonalak a hengernek görbe fölületétől fölfogva a köbnek odavetett képét *G* ponton fogják alkotni. Észrevehetjük, hogy a kép vonalainak hosszasa, aránya, iránya stb. teljesen különböző attól, mely a tömör tárgyban van, hogy a szögek, mind magukban véve, mind egymáshoz való viszonyukat tekintve, különbözők; hogy továbbá a fölületek, mind alakjukra, mind viszonyos irányukra nézve, különbözők. De azonkívül az is még vehető észre, hogy azon vonalak, melyek a köbben egyenesek, a képben görbék; hogy az egyik sík fölületeinek a másikban görbe fölületek felelnek meg. Azonkívül

még megjegyzendő, hogy a képnek vonalaiban az egyes vonaloknak változása igen szövevényes; hogy, ha a köb annyira oldalt tétetik, hogy a hengerre vetett képe annak hátsó része felé nagyon talál esni, akkor az odavetett képnek egyes vonalai sokkal nagyobb arányban hosszabbodnak, mint a többiek; de sőt e vonaloknak hátrább eső részei nagyobb arányban hosszabbodnak, mint az előbbre eső részek. Mindazonáltal ez esetben . . . a megfelelés (correspondentia) egy teljesen meghatározott rendszerének van helye. Ha adva van a henger, a köbnek nagysága és a pont, honnan az egyes vonalak szélylyel sugároznak, akkor a köbnek minden helyére, minden távolságára, minden állására

(attitude) nézve, meg is van határozva a hengeren a megfelelő kép; semmi változtatás a köbnek helyére vagy állására vonatkozólag nem tehető a nélkül, hogy a képben a teljesen megfelelő változás ne történjék; annyira teljesen megfelelő az, hogy az új alakból a köbnek helyét és állását meg lehet határozni. Ime egy olyan jelképzés (symbolization), melyben sem a jelképnek alkotó részei (components of the symbol), sem annak viszonyai egymáshoz, de e viszonyok változásának törvényei sem, legkevésbé sem hasonlóak a jelképezett tárgynak alkotó részeihez, azoknak viszonyaihoz és e viszonyok változásának törvényeihez. Mindamellett mégis megvan azon összeköttetés a való tárgy és jelképe közt, hogy bármi rendben rendezzük össze az egyiknek alkotó részeit (plexusát), annak megfelelőleg a másiknak alkotó részei is meghatározott rendben fognak sorakozni. Az, mit e hasonlattal szemléltetni akartam, oly világos, hogy alig találok szükségesnek arra részletenként rámutatni. A köb az észrebevés tárgya gyanánt áll; a henger az azt fölfogó öntudatot jelenti; a fölületre vetett alak alatt az öntudatnak azon állapotát kell értenünk, melyet a tárgy észrebevésének (perception) nevezünk. Ha a hasonlatot kifejtjük, tisztán átláthatjuk, miképen lehetséges, hogy a rajtunk kívül lévő tárgy tulajdonságai szövedékének (plexusának), lelkünkben az általa előidézett képzeteknek egy oly szövedéke felel meg, mely szerint, habár az okozat teljesen másnemű mint az ok, habár a viszonyok az okozat egyes részei közt teljesen másneműek, mint a viszonyok az ok egyes részei közt, habár e viszonyok változásainak törvényei teljesen elütők a másokéitól, e kettő egymással mégis oly kapcsolatban van, hogy az objectiv, való tárgyon előforduló változásnak a subjectiv lelki állapotokban oly változás felel meg, melynek alapján amannak megismerése lehetséges.«

Omnis similitudo claudicat, így a Spencer által használt similitudo is; annyi mégis világos, hogy habár képzeteink teljesen elütnek a képzelt tárgy önmijétől, mégis, mert ez önminek képzeteinkben egy meghatározott valami felel meg, mi emennek ismeretével beérhetjük, mert biztosan tudjuk, hogy életünkben ez utóbbit tévútra nem vezető kalauzul használhatjuk. Egy egyszerű példa e tételt meg fogja világítani. Fát akarok hasítani. Mi felel meg a fa önmijében képzetemnek róla,

nem tudom. (A tudomány atom-hypothesis-sel magyarázza azt). Ha a fát hasítottam, megint nem tudom, mi változást idéztem elő a fa önmijében, de a változás olyan, hogy a z lelkemben a hasított fának képzeteket idéz elő. Többre nem is volt szükségem. A tudomány nem törődik a tárgyak önmijével, mert erről nem szólhat, de az együttlétező (coexistens) és egymásután következő (consequens) tünemények törvényeivel. Practice többre nincs szükségem, mint hogy biztos legyek a felől, hogy egy a tünemények körébe eső cselekvéssel oly (előttem ismeretlen) változást idézek elő a tárgyak önmijében, mely változás lelkemre hatva, abban a megvárt tüneményt, vagy képzetet idézi elő, mint azt a favágásról szóló példában láttuk.

XII. A tapasztalatok hatása az idegrendszer alkátára. Vajjon minő a hengerre vetett képe a tárgynak, az a henger felületétől és a tárgytól függ; minő a képzetünk, az lelkünk tulajdonságaitól és a tárgy tulajdonságaitól függ. Az ismeret két tényezőnek productuma; az a tárgy és lélek tevékenysége összehatásának eredménye. Ez utóbbi tételt physiologiai oldalról tekintve tárgyalja Spencer Princ. of Psych. II. 484. k. l. E pont szintén oly lényeges, hogy annak teljes lefordítását szükségesnek találtam. »Mert a mint e munkának egy előbbi részében mutattuk, egy idea physiologiai oldala annak, mi physiologiai oldalról tekintve a tömecs-változásnak egy bonyolult csoportja, mely (változás) az idegszöveteknek egy bonyolult csoportján keresztül vezetetik. Hogy ez idea létezhessek, előbb az (ideg) szöveteknek meg kell lenniök, még pedig olyan szervezettel, hogy a tömecs-mozgásnak hulláma, mely bennök szétterjed és rajtuk végig fut, mint lelki correlativumát, a fogalomnak (conception) alkotó részeit kellő rendben és fokban idézze elő. Az idea csak addig van meg, míg e tömecs-mozgásnak hullámai megvannak, akkor eltűnik, mikor ezek eltűnnek; de az, mi állandóan megmaradt, az e szöveteknek csoportja. Ezeken alapszik az ideáknak lehetősége, ezek teszik lehetővé azt, hogy a jövőben az előbbiekkel egyenlő ideák keletkezzenek. A szöveteknek minden ilyen csoportja folyvást módosul részleteiben, új meg új tettek után; számtalan combinatióknak vettetik alá, a mint a gondolt tár-

gyak számtalan combinatiókat tüntetnek föl; arra képes, hogy egyes részei különböző módon legyenek fölizgatva, a mint a külső tárgyoknak combinált attributumai különböző módon föltűnnek; de mint az idegszöveteknek csoportja ideák számára állandó belső nexust képez, mely a külső tünemények állandó nexusának megfelel. Ép úgy a mint e külső nexus a mulandó tünemények mellett megmarad, így marad meg a belső nexus a változó ideák folyamában. Az ideák ép oly kevésbé maradnak fenn (állandóan), mint, a mint láttuk, a benyomások. Ők hasonlóak az illető akkordokhoz és kadenciákhoz, melyek a zongorából kicsaltnak, és melyek elvesznek, miután mások zengenek. Ép annyi joggal mondhatni, hogy ezen egymást követő akkordok és kadenciák későbbben is megvannak a zongorában, a mint mondhatni, hogy az egymást követő ideák állandóan vannak meg az agyban. Az egyik esetben mint a másokban az állandó valami a structura, mely egyenlő föltételek mellett újból egyenlő combinatiókat kifejt. « Ha lelkemben valamely előbbi képzet föléled, akkor ugyanazon idegszálak és idegszövetek vannak izgalomban, melyek eredetileg izgalomban voltak, midőn a benyomás rám történt. Az emlékezet tehát nem a képzeteknek fölhalmozásából áll, hanem abban, hogy az agy structurájában oly módon módosul a benyomások, visszaidézett képzetek és gondolatok által, hogy épen az agy-substantia a kellő alkalommal a megvolt képzeteket gondolatokat stb. ú j b ó l t e r e m t h e t i. Továbbá még az is világossá lesz az előbb mondottakból, hogy az, mit lelki tüneménynek nevezünk, physiologiai szempontból véve nem egyenlő az agy állományával, hanem azon életfolyamattal, melynek helye az idegrendszer, főképen az agy.

XIII. Az ismeretek és érzelmek osztályozása. Hosszabb kitérésem után a következőt Spencer pszichologiai tanának azon részével hozom kapcsolatba, melyben mondja, hogy lelkünk legelvontabb fogalmai, intelligentiánknak legbonyolultabb tüneményei az érzeteknek (feelings) és az érzetek közt főnforgó viszonyoknak (relations between feelings) associatiójából keletkeznek. A különbség csak az, vajjon ilyen érzetek és viszonyok egyenként társulnak-e csoportokká, vagy ilyen csoportok társulnak-e más csoportokkal csoport-tömbekké, vagy

csoport-tömbek társulásából még nagyobb csoport-tömbek fejlődnek-e ki. Ezen alapszik az, mit Spencer a szellemi tehetségek (faculties) osztályozásának nevez. Szerinte ez osztályozás roppant nehézségekkel jár. Általában a „szellemi tehetségek” közt különbségeket észrevehetünk, de a mint a beosztást a részletekbe kifejteni akarjuk, le nem győzhető akadályok gördülnek elénk. Nagyjában Spencer szerint a beosztás ez: 1. A legalsóbb fokon áll azon ismerés, midőn a lélek tudja, hogy valamely hatás a testnek bizonyos részére történik, midőn a lélek a benyomást „localizálja”, azaz, midőn a lélek fölismeri, milyen a viszony e bizonyos benyomás és ama benyomások közt, melyeket a testnek ama része a lélekre tesz. Spencer ezt „presentativ cognition”-nek nevezi. 2. Magasabb fokon áll a léleknek azon képessége, midőn az öntudat bizonyos benyomással önkénytelenül és szükségkép más vele asszociált benyomásokat, melyek a benyomást tevő tárgyat magát illetik, összekapcsol, például: látom messziről a narancsot, és önkénytelenül elképzelem, hogy édes. Spencer ezt „presentativ-representativ cognition”-nek nevezi. 3. A lélek a visszaidézett érzéki képzetek közt fönnforgó viszonyt ismeri föl; ezek a „representativ-cognitions”. 4. A lélek nem érzéki képzetek, hanem elvont képzetek, elvont fogalmak közt fönnforgó viszonyokat és többféle viszonyoknak azonosságát ismeri föl. Ezek a „rerepresentativ cognitions”. Hasonlókép mint az érzetek közt fönnforgó viszonyokat, Spencer az érzeteket (feelings) magokat is osztja be. 1. A szónak szorosabb értelmében vett érzetek (Empfindungen), azon szempontból véve vajjon kedvesek vagy kedvetlenek-e, képezik a „presentativ feelings”-ek osztálya: ilyen valamely dolgnak szaga. 2. Oly érzelmek (Gefühle), melyek valamely érzéki benyomással együtt keletkeznek, képezik a „presentativ-representativ feelings”-eknek osztályát. Például: váratlanul pisztolyt látok irányomba szegezve, rettegek. Az érzéki kép felkölti a rettegést, de nem saját benső természeténél fogva, hanem mert vagy a magam, vagy a mások tapasztalásából tudom, mi következhetik, ha a pisztolyt elsütik. A rettegésnek közvetlen oka a félelmet gerjesztő képzeteknek azon tömege, mely ilyenkor öntudatomba jutni törekszik. 3. Ha az előbbi érzetek vagy érzelmek nem érzéki benyomások által, hanem csak visszaidézett képzetek által felköltetnek, akkor azok a „representativ-feelings”-

eknek osztályát képezik. 4. A magasabb, bonyolultabb érzelmek képezik a 're-representativ-feelings'-eknek osztályát. Az imént előadottban azon fokozatos haladás észrevehető, melynél fogva az érzéki, concret benyomásból indulunk ki, és az associatio által alkotott képzetes és abstract pszichologiai képződményekre térünk át.

XIV. A pszichologiai tünemények viszonya a műveltség fejlődéséhez, és az összehasonlító pszichologia feladata. Spencer pszichológiájának utolsó fejezeteit arra szánja, hogy a psychológiát a sociológiával némileg kapcsolatba hozza. Ha a vadember intelligentiáját összehasonlítjuk a művelt ember intelligentiájával, többféle különbséget fogunk látni. A vadember képtelen az eseményeknek hosszú sorát, akár megtörténeteket, akár megtörténendőket, áttekinteni, innen következik, hogy ő keveset törődik a késő jövővel. A művelődés haladásával továbbá az ember inkább képes elvontabb fogalmakban gondolkodni, magasabb elveket és generalisatiókat concipiálni. Már a művelődésnek egy bizonyos foka szükségeltetik arra, hogy az emberek ilyen fogalmakat, mint teszem: tulajdon, ok, tisztán állithassák lelkük elé. Előrehaladottabb népeknél a gondolatok szabatosabbak és határozottabbak; de Spencer még azon nézetet is hibáztatja, mintha a phantasia a művelődés haladásával meggyöngülne, sőt ellenkezőleg a művelt népeknek phantasiája gazdagabb, élénkebb és inkább alkalmazkodik a valódi világhoz. Azon phantasia, mely az alsóbb foku embereknél leginkább közvetlenül tapasztalt dolgokat tükröz vissza és azokat sem szabatosan, felsőbb foku embereknél képesebb új bonyolult dolgokat szerkeszteni, mint a bonyolult szerkezetű mechanikai eszközök mutatják. Egyáltalában az intelligentia fejlődésében egy bizonyos consensust lehet tapasztalni, meg azon irányt, hogy az ember oly gondolatokat képes kifejteni, melyek mind nagyobb képzetömegek associatióinak eredményei, és melyek elvontságuknál fogva a közvetlen érzéklettől (sensatiótól) mindinkább távolabbak meg távolabbak.

Mielőtt Spencer az érzelmeket osztályozná, azoknak külső testi kifejezéséről szól. Mentül élénkebb valamely érzelem, annál nagyobb idegtömegek izgattatnak, ennek következtében annál

több izom is jön mozgásba. A kis tréfán az ember elmosolyog, a nagy hóbortnál az ember megpukkad nevében.

Hozzá tehetjük rögtön, hogy midőn a gyöngé érzelménél olyan izmok jönnek mozgásba, melyek könnyen mozgathatók, az élénkebb érzelménél oly izmok is mozognak, melyeknek megmozgatására nagyobb akadályokat kell legyőzni. Végre az egyes érzelmeknél azon izmok mozognak, melyek akkor használatnak, ha az ember az érzélem sugalta tettet végre akarja hajtani. A haragnál az ember összehuzza szemöldökét, hogy élesebben lássa ellenségét, összeszorítja fogát, mintha azt megakarná marni, összeszorítja kezét, mintha azt jó erősen megakarná fogni.

Spencer most az érzelmeket részletesen tárgyalja, de mindig a sociológiára való tekintettel. Ő olyan álláspontot foglal el, melyre Lewes is különös súlyt fektet, mondván, hogy az ember a társadalomnak tagja és így minden egyes lélek fejlődésére a társadalmi környezet és az elődöknek hagyományai hatnak. A rokonszenv és azon vágy, társakkal együtt lenni (sociality), kiváltképen akkor fejlődik, midőn a szülők az utódokról gondoskodnak, midőn a közös ellenségek a társakat összetartásra kényszerítik. Az együttlétnek ilyen időtartama alatt sok öröm, sok bánat közös, ezt a társak közösen kifejezik, és e közös kifejezést egymáson észre is veszik, és így lehetetlen, hogy a rokonszenv egymás iránt ki ne fejlődjék. Mentül jobban tudják e társak embertársaiknak érzelmi külső nyilatkozatait megérteni, mentül jobban tudják maguknak embertársaiknak belső érzelmeit elképzelni, annál élénkebb lesz a sympathy; ez tehát fejlődésében az intelligentia fejlődését is tételezi fel. Legnagyobb ellensége a rokonszenvnek a struggle for life, és így erősebben fejlődik a rokonszenv, ha a megélhetésnek megkönnyebbülésével a struggle for life nem olyan heves.

A többi érzelmek közt Spencer különösen szól az egoistic sentiments-ről, az ego-altruistic sentiments-ről és az altruistic sentiments-ről. Az egoistic sentiments közé számítja: 1. a birtokvágyat, mely a művelődés fejlődésével mindinkább olyan tárgyak felé irányul, melyek megbecsülésükre az elvontabb gondolkodást tételezik fel. A vadember fegyverét őrzi, a bankár a check-et, mely magában értéktelen és értéket csak képvisel; 2. a szabadság szeretete, mely szintén ilyenemű fejlődést tüntet

fel, midőn tekintetbe vesszük, hogy néha a parlamentáris vitákban oly §. felett vitatkoznak, mely senkinek testi szabadságát nem bántja, oly joggyakorlatot meg akar szorítani, melynek megértésére már egy kifejtett elvonási képesség szükséges; 3. az önérzet és önbecsülés. Az ego altruistic sentiments közé számítja: a törvények és bevett szokások iránti tiszteletet és a féltelmet és sajnálatot, ha azokat megsértettük; innen pedig származik a szégyen és azon vágy, hogy társaink tiszteletét birjuk. Ez érzelmek csak társadalomban fejlődhetnek, és csak így, hogy a társadalom bizonyos külsőségeket mintegy követel. Az altruistic sentiments közé számítja: 1. a generositást, mely azonban még sok tekintetben egy ego-altruistic sentiment, a mennyiben az ember lelke előtt nem tisztán embertársa jólléte lebeg, hanem azon törekvés is, hogy másoktól megbecsültessek. Tiszta altruistikus érzelem, 2. a sajnálat, 3. az igazság szeretete, miben az önérdék legkisebb jele sem látható.

Legutoljára tárgyalja Spencer az aesthetikai érzelmeket. Legelső jellemvonása ez érzelmeknek, hogy a lelket csak gyönyörködtetni akarják, és első sorban a hasznot kizárják. Evvel összefüggésben áll, hogy az aesthetikai gyönyörködtetés annyiszor a magában közvetlenül hasznot nem nyújtó játék alakjában nyújtatik. Innen, hogy az aesthetikai érzelmek az embert kiválóan gyönyörködtetni akarják, következik, hogy azon tárgy hat legjobban aesthetikai szempontból lelkünkre, mely legtöbb képességünket egyszerre tevékenységre serkenti, a nélkül, hogy azokat fárasztaná. Ez pedig oly módon lehetséges, ha a szép tárgytól származó ingerek összhangzók.

Ha az előbb mondottakra visszatekintünk, az egésznek eszmemenetét abban látjuk, hogy mindenek előtt tudnunk kell, miképen nyilvánulnak az érzelmek külsőleg, ha az érzelmeknek nemcsak pszichologiai elemzését akarjuk adni, de azoknál kulturalis fontosságát is meg akarjuk ítélni. Az embernek embertársának érzelmeit a külső jelekből kell megítélni tudnia, hogy ahhoz magaviseletét alkalmazza. Azért tárgyalja Spencer e kérdést legelőször. Minden művelődés alapja a rokonszenv és a társulásra való ösztön, a sociality. A haladó művelődéssel legelőször és leggyorsabban fejlődnek az egoistic sentiments, későbbben az ego-altruistic és utoljára az altruistic és aesthetikai érzelmek.

Evvel nem akarom mondani, hogy az alsóbb foku társadalmaknál ne volnának ego-altruistikus, altruistikus és aesthetikai érzelmek, de azok nem oly kifejtettek és nem oly hatásosak, mint a művelődésileg magas foku társadalmaknál. A mostan említettekkel áll összefüggésben Spencernek egyik igen megfontolandó és megszívelendő eszméje, melyet a következő essayben kifejt: *Bain on the Emotions and the Will*. Ha az érzelmeket helyesen megérteni és osztályozni akarjuk, akkor szükséges vizsgálatok útján megállapítani azt a tételt, milyen sorban tűnnek fel egymás után az érzelmek az emberiségben a haladó művelődéssel, és az egyes emberben lelki fejlődésével. Bizonyos érzelmeket, melyek a művelt ember és a felnőtt ember egész lelkét áthatják, sem a vadember, sem a fejletlen gyermek nem ismer. »Midőn azon kétségtelen assumptióból kiindulunk, hogy az érzelemnek minden új alakja, mely vagy az egyénben vagy az emberfajban először föltűnik, valamely előbb megvolt érzelemnek modificatiója, vagy némely előbb megvolt érzelemnek összeszövődése, akkor felette segítségünkre lesz az, hogy tudjuk, melyek ezen előbb megvolt érzelmek.« *Essays* I. köt. 310. k. l. Ez átmenetül szolgál tárgyalásunk utolsó pontjához.

Spencer a „*Mind*” első évfolyamában (7–20 l.) egy érdekes cikket közölt az összehasonlító psychológiáról. E cikkből csak azon részt akarom lefordítani, mely az összehasonlító psychologia feladatát vázolja. »Az egész tárgyat alkalmas módon három főrészeire oszthatjuk, mely a mind inkább nagyobbodó részletesség szerint egymásután van sorozva. Az első rész a szellemi fejlődés fokáról általában fog szólni, a mint azt a különböző emberi típusok feltüntetik. Számba veendő mind a szellemi nyilatkozatoknak tömege, mind pedig a szellemi nyilatkozatoknak szövevényessége. Ez osztály magában fogja foglalni a viszonyoknak jellemző vonásait a physikai jellemvonásokkal — ilyen a test tömege és alkata, az agy tömege és alkata. Magában fogja foglalni az oly vizsgálatokat, milyen idő alatt lesz a szellemi fejlődés bevégeztté, meddig nyilvánulnak a meglett embernél a szellemi képességek teljes erejükkel. Ép ugy veendő tekintetbe a legtöbb szellemi legáltalánosabb jellemvonások, mint az érzelmek és intellectualis folyamatoknak időtartama. Szintúgy tárgyalandó ez alkalommal az általános szellemi típusoknak

összeköttetése az általános társadalmi typusokkal. A második osztályba alkalmas módon tehetők azon vizsgálatok, melyek az egyes emberfajokban a nemek egymás közti viszonyára vonatkoznak. Ide sorolhatók olyan kérdések mint: Mi különbségek közösek valamennyi emberfajban a férfi- és nőnem közt, a szellemi tömeget, a szellemi nyilatkozatoknak szövevényességét illetőleg? Változnak-e e különbségek fokban, nemben, vagy mindkettőben? Van-e ok feltennünk, hogy e különbségek változnak a szellemi képességek öregbedésével vagy elsatnyulásával? Milyen minden egyes esetben a viszonyuk az élet szokásaihoz, a házi rendhez, a társadalmi rendhez? Ezen osztálynak is magában kellene foglalnia az egyes nemeknek érzelmeit egymás iránt, tekintve azoknak mennyiségi és minőségi változásait; szintűgy tekintve a nemeknek érzelmeit az utódok iránt és azoknak változásait. A harmadik osztály számára azon specialisabb szellemi vonásoknak vizsgálata maradna hátra, melyekben az emberi typusok különböznek. Ilyen különlegességeknek (specialities) egyik osztálya onnan származik, hogy a közösen birt képességeknek aránya egymáshoz nem ugyanaz; egy másik osztály onnan van, hogy néhány fajnak oly szellemi képessége van, mely a másikban majdnem teljesen, vagy végképen hiányzik. Minden ilyen csoportban, az összehasonlítás útján megállapított minden különbség az elért szellemi fejlődés fokával kapcsolatban tanulmányozandó, tanulmányozandó kapcsolatban az életnek szokásaival, a társadalom fejlettségével, figyelembe vevén azt, hogy ez utóbbi az előbbinek mind oka, mind okozata. (Ezen harmadik osztályba sorozza Spencer például az utánzásra való hajlamot; az érdeklődésnek hiányát; a gondolatoknak elvontságát és szabadságát, a társulásra való hajlamot, intolerantiát stb.) E tanulmányok haladása majd nagyban fogja egyebek közt az államtudományokat, a nevelés-tudományát elősegíteni. «

Lechner László.